

14. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1917-1945 10 клас: Підручник для серед.загальноосвіт.шк. Вид 2-е, виправлене та доповнене - К.: Генеза, 2000
15. Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новітня історія України (1939-2001): Підручник для 11-го кл.серед.загальноосвіт.навч.закл. - К.: Генеза, 2001
16. Шмидт С.О. Памятники художественной литературы как источник исторических знаний // Отечественная история. – 2002. - № 1

М.В.Вікторова

МЕТОДИКА ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ НА УРОКАХ МУЗИКИ

На данном етапе розвитку музикальної педагогіки проблема формування вокально-хорових навичок в процесі обучения являється особливо актуальною. Вокально-хорове пение займає особе місце в естетическом и художественном воспитании школьников.

On a present day stage of development of musical pedagogics the problem of forming of vocal-choral skills in the process of pupils' education is the most actual. The vocal-choral singing takes a special place in the aesthetical and artistic pupils' upbringing.

У музичній педагогіці проблемі формування вокально-хорових навичок роботи присвячені дослідження: О.О.Апраксіної, Н.Л.Гродзенської, В.Г.Соколова, М.Румер, Т.Каменської, В.Мухіна, Н.Д.Орлової, Ю.Б.Алієва, Л.А.Хлебнікової, А.Г.Менабені, І.І.Левідова, О.Гаввікова, Е.Алмазові, А.Содейка, А.Рябченко, І.Л.Тугарінова, В.П.Морозова, А.А.Сергієва, А.Лукашина, А.Перепілкіної та ін. Однак, досліджувана проблема у практиці роботи загальноосвітніх шкіл потребує детального розгляду, тому темою дослідження є “формування вокально-хорових навичок в процесі навчання учнів на уроках музики”.

Хоровий спів, включений в загальну систему навчання, повинен відповідати найвищим вимогам навчального предмету.

Основними вимогами є достовірність і науковість знань, відповідність до цих знань; педагогічна спрямованість музичного матеріалу, яскравість художніх образів творів, доступність, систематичність, послідовність, міцність в оволодінні музичними знаннями, уміннями і навиками; свідомість і активність у сприйманні і відтворенні художнього твору, усвідомлення матеріалу, оцінку його і судження про нього, розуміння завдань, вміння розкрити зміст у відповідній художній формі; уміння застосовувати на практиці одержанні знання і новини з метою художнього виконання музичного твору; поєднання колективних занять з диференційним підходом до учнів.

Діапазон і тембр дитячого голосу, звукоутворення, дихання, розспівування, дикція, ансамбль, стрій, і репертуар є складовими елементами хорового мистецтва.

Процес вокально-хорового виховання зумовлюється особливостями дитячого голосу, який по своєму діапазону докорінно відрізняється від голосу дорослого.

Діапазон - це межа звучання дитячого голосу від найнижчого до найвищого звука. Дитячі голоси вчитель повинен знати шляхом індивідуальної перевірки на початку навчального року. Перевірка вимагає від вчителя необхідних теоретичних знань. Від того, наскільки правильно вчитель визначить діапазон дитячого голосу, залежить доля голосу дитини в майбутньому. Щоб оберігати дитячий голос і не допускати його зриву треба дитячі голоси перевіряти щороку, особливо у тих дітей, які мають обмеження у верхньому чи нижньому регістрі.

Під час перевірки дитячого голосу вчителю потрібно з'ясувати тембральні особливості голосів учнів. Тембральна близькість голосів допомагає краще сформувати партію.

У визначенні діапазону і тембру голосу треба орієнтуватись на примарні звуки. Вчителю слід пам'ятати, що у різних голосів різний буде і примарний тон, в якому ясно звучить перший обертон.

Виходячи з примарного тону слід розвивати примарну теситуру з тим, щоб у учнів без всякого напруження, вільно і легко звучав голос в усьому діапазоні.

Типовим недоліком учнів є поверхове, неглибоке (так зване ключичне) дихання, яке зовнішньо виражається у підніманні плечей.

Для розвитку співацького дихання не слід звертатися до відокремлених від звука вправ, оскільки вони малоефективні. Робота дихальних м'язів під час співу тісно пов'язана з роботою гортані і верхніх резонаторів. Тому співацьким дихання стає тільки в процесі фонації.

Правильність співацького дихання залежить від правильності вдиху, який може бути різним залежно від характеру пісні. Перед тим, як співати пісню, що йде в помірному або повільному темпі, треба взяти спокійне, глибоке дихання, коли ж пісня виконується в швидкому темпі, то в диханні і перед початком співу, і між фразами буде швидким. Характер вдиху залежить від виразного диригентського жесту вчителя.

В процесі вокально-хорової роботи над піснею або під час розспівування, вчитель повинен слідкувати за тим, щоб учні набирали повітря безшумно, не піднімаючи плечі, щоб нижні ребра розсувалися трохи вбік і живіт ледь помітно випинав уперед. Вдих рекомендується проводити одночасно через ніс і рот. Під час вдиху в учнів має виникати відчуття легкого позіхання, яке розширює глотку і готує форму резонаторів. З самого початку слід привчити учнів брати дихання за рукою вчителя.

Регулятором тривалості співацького вдиху є довжина фрази. На початковому етапі важливо вибирати твори з короткими музичними фразами.

Якщо музична фраза виявилася для учнів надто довгою, то у процесі розучування її можна трохи прискорити, а потім сповільнити до потрібного.

Під час вдиху необхідна невелика затримка дихання, потім починається поступовий вдих. Відсутність моменту затримки дихання, потрібної для накопичення необхідного тиску під голосовими складками, викликає інтонаційно неточний звук.

Найбільш складним у співацькому диханні є економне вдихання під час співу, розподіл повітря на цілу фразу. В учнів

повинно бути таке відчуття, ніби вони не вдихають повітря під час співу, тобто відчуття “опори” на диханні. При збереженні під час співу вдиху, вдихального відчуття голос звучить, незалежно від нюансу, соковито й наспівно. І навпаки, спів на залишковому диханні позбавляє звучання цих якостей, робить його без тембровим і в’ялим.

Слід домагатися того, щоб учні до кінця доспівували кожну музичну фразу пісні. Вимога доспівувати мелодію красивим звуком до кінця фрази не передихаючи, підтримана показом руки вчителя, завжди дає хороші наслідки, якщо таке завдання посильне учням. Конкретне, зрозуміле завдання допомагає учневі організувати своє дихання.

Вчителю слід враховувати, що при голосному співі порушується злагоджена робота співацького апарату: дихання стає напруженим, судорожним, м’яке піднебіння – пасивним, голосові складки втрачають пружність і рівномірність коливання. Щоб уникнути напруженого, форсованого звучання, не слід вдихати надто багато повітря. Надмір повітря, тиснучи на складки, призводить до неточної інтонації. Від перебору повітря виникає м’язове напруження в голосовому апараті, у тому числі й зажатість артикуляційних органів, що веде до порушення дикції, швидкої втомлюваності.

Співацька дикція - це якість, розбірливість, правильність вимови тексту у співі. Вона є наслідком знання і розуміння тексту, відчуття музичного образу і бажання донести його до слухачів, систематичної роботи над словотворенням.

Вокальна дикція вимагає активності артикуляційного апарату, який складають такі голосоутворюючі органи: губи, язик, м’яке піднебіння, щелепи, гортань з голосовими складками, зуби. Млявість артикуляції (малорухливі губи, язик, нижня щелепа, мало відкритий рот) є однією з основних причин поганої дикції при співі – голосні і приголосні не мають необхідної якості та чіткості, звук набуває одноманітного й невиразного характеру. Спостерігається в процесі вокально – хорової роботи інший недолік – перебільшена дикція учнів, яка позбавляє голос необхідної вокальності. При цьому деякі учні не співають, а ніби декламують текст пісні.

Вчитель повинен знати механізм вимови, щоб контролювати дії учнів, зустрівшись з невірною вимовою, показати і пояснити учням техніку утворення звука. Зокрема, при вимові голосної “а” - нижня щелепа опускається і рот розкривається найсильніше, на “у” - губи витягаються, на “о” - рот повинен мати форму овалу, тощо. Залежно від характеру пісні вимові приголосних може бути твердою або м’якою. Деякі приголосні (наприклад, “р”) треба здовжувати, наче подвоювати (рр....), деякі промовляти коротко (с, ш, т), особливо наприкінці слова.

Учні, в процесі роботи над піснею, часто не чітко вимовляють приголосні, що замикають слово. У таких випадках, крім пояснення і показу, дуже допомагає диригентський жест точного і легкого зняття звука.

В процесі вокально-хорової роботи вчителю треба поступово підводити учнів до засвоєння основного правила вокальної орфоєпії: приголосний звук, що замикає склад, відноситься при співі до наступного складу, даючи голосному звуку свободу і час для звучання.

Учні, як правило, погано відкривають рот при співі, у них малорухлива нижня щелепа, напружені м’язи, які її піднімають, що стає причиною горлового призвуку, при затиснутій нижній щелепі неможлива хороша вокальна дикція, оскільки ротова порожнина мала для формування вокальних голосних.

Щоб учні під час співу добре відкривали рота, треба щоб вони розуміли смисл слів, виділили головне слово, яке визначає смисл фрази. Затискування щелепи нерідко має психологічні причини: сором’язливість, страх, тому велике значення має доброзичлива атмосфера на уроці.

Вірною відкриття рота домагаються на голосних “а”, “о”, “у”. Корисні вправи на дай, най, гай, май. Сполучення “ай” примушує добре відкривати рота, опускаючи нижню щелепу. Можна використати такий прийом: легким натиском пальця на підборіддя допомогти нижче опустити нижню щелепу. При неодноразовому повторенні цього руху опускання щелепи стає звичним рухом.

Правильне уявлення про примарні тони, зону примарного звучання, перехідні звуки, звуковисотний діапазон дитячого голосу дозволить учителю відзначити найбільш зручну ділянку звуковисотного діапазону для співу, обрати навчальний репертуар, який сприяє розвитку дитячого голосу, допомагає управляти тембром за рахунок використання оптимального регістрового режиму та досягти максимального звуковисотного і динамічного діапазонів при вільному, без перенапруження звукоутворенні.

Примарні звуки – це такі співацькі звуки, які серед інших звуків звучать найбільш природно і вільно. З точки зору фізіологічного механізму звукоутворення при співі примарних звуків у роботі голосового апарату виникає природно. На примарних звуках легше настроїти голос на звукоутворення в любому регістрі, у залежності від педагогічних завдань.

У дитячому голосі, так як у дорослих, можна знайти примарні звуки, які розташовані приблизно в середині його звуковисотного діапазону.

У більшості дітей, до початку мутаційного віку, зона примарного звучання знаходиться в першій октаві (фа 1 – ля 1). З цих звуків рекомендується починати розспівування учнів.

По природі голосу дітям властиво використовувати натуральні регістри з ярко виразним переходом грудного голосу в фальцетний.

Перехід голосу з одного регістру в інший розташований у діапазоні

ре 2 – фа дієз 2 (ре 2 – ре дієз 2 для альтів і фа 2 – фа дієз 2 для сопрано).

Перехідні звуки в голосі дітей можуть бути яскраво виражені, а можуть залишатися непомітними.

Перелом у голосі при співі звукорядів настає тоді, коли грудний регістр досягає межі свого напруження. Надмірне напруження в голосі при співі грудним регістром з'являються за кварту до перехідних звуків. Слід свідомо вже при підході до них, приблизно за кварту до перехідних звуків, полегшувати звук за рахунок послаблення динаміки і пом'якшення атаки звука.

Звуковисотний діапазон – звуковий об'єм голосу від самого нижнього до верхнього звука.

Голосові складки кожної дитини мають свої рамки по частоті, в залежності від анатомічної будови голосового апарату, тренування в співі.

Нижню межу голосу можна установити шляхом виконання поступового звукоряду. Установлення верхнього звукоряду залежить від засобу вимірювання звуковисотного діапазону.

Дитячі голоси в процесі росту організму постійно змінюються.

Діапазон дитячого голосу характеризується не тільки його широтою, але й висотним розташуванням.

У багатьох випадках у дітей в 10 річному віці, в процесі оволодіння технікою звукоутворення, в різних регістрах можливі такі показники:

- для сопрано до 1 – до 3 або сі – сі бімоль 2;
- для альтів до м – до 2 або мі м – мі 2.

Альти і сопрано можуть зустрічатись як серед дівчат, так і серед хлопців.

Показники звуковисотного діапазону дітей у більшості випадків приводяться окремо для хлопців і дівчат.

При правильній настройці голосу на відповідне теситури регістрове звучання, загальний діапазон його буде значно ширше, тим більш при систематичному тренуванні, незалежно від віку.

В навчальний репертуар, особливо на початку, слід включати твори з вузьким діапазоном (2 – 3 звуки) в межах звукоряду ре 1 – до 2 поступово розширювати його на наступних етапах роботи (індивідуально).

Таким чином, поступове розширення звуковисотного діапазону дитячого голосу неможливо вважати віковою властивістю. З віком його об'єм зростає.

Характеризуючи розвиток дитячого голосу, слід визначити, що зміни його основних характеристик належать до зростання сили голосу і збагаченню тем. Якщо учням важко співати високий звук, то вони використовують динаміку, яка не відповідає рівню розвитку його голосу. Основними критеріями

правильного використання динаміки і висоти звука є відсутність в'ялості або зайвого напруження в голосі учнів.

Правильного звукоутворення, тобто співу вільного, в міру активного, без форсування та зайвого напруження, і близькій вокальній позиції, дзвінкого, округлого, з відповідним співацьким вібратор слід домагатися при будь-якому реєстровому режимі роботи гортані.

Умовами, які допоможуть настроїти голоси учнів на фальцетне звучання є:

- динаміка – від піанісімо до меццо-піано;
- тип голосного – у, а;
- засіб артикуляції – губи злегка витягнуті вперед; помірне відкривання рота, гортань зберігає настрой, отриманий під час вимови голосного у;
- спосіб звуковедення – легке стаккато, яке переходить в легато;
- основний емоційний зміст – ніжно, весело.

Рекомендуються вокальні вправи, які створюють відповідні умови для роботи гортані.

Вправа 1.

Вправа виконується легким звуком на стаккато. Вправу потрібно починати в примарній зоні (соль 1 – ля 1) на голосний у.

Мета: активізувати змикання голосових складок у момент атаки звука, що лежить в основі правильного звукоутворення.

Потрібно в процесі роботи добиватися яскравого і разом з тим короткого звука.

Легкість стаккато забезпечується м'якою атакою звуку, на що слід постійно звертати увагу.

Пояснюючи учням завдання, використовуємо різні образні порівняння, зрозумілі їм.

Такий спосіб звукоутворення виключає появлення м'язових напружень та невірне формування звуку.

Наступна вправа починається за принципом першої, але має продовження: перехід від короткого звука до довгого співу.

Рекомендується повторювати декілька разів по полутонах вверх і вниз у діапазоні (соль 1 – до 2).

До голосного у можливо додати о, а.

Вправа 2.

Мета: перенесення активного змикання верхніх частин голосових складок, тобто голосових складок, природно виникаюче при співі стакато, на послідовне за ним легато.

Кожен голосний звук виконується з різною емоційною виразністю. Учні повинні визначити настрій у виконанні вчителя та самі проспівати так.

На останньому звуці вправи, силу голосу краще не змінювати, що створить оптимальні умови для тренування дихальних м'язів.

Настройка голосу на правильне звукоутворення не тільки у фальцетному, але і у будь-якому реєстровому режимі повинна йти у відповідній послідовності: легке стакато, яке переходить в протяжний звук. При цьому діє наступний фізіологічний механізм: звуковий імпульс стакато органічно призводить у рух разом з голосовими складками голосові м'язи; після атаки звук переходить в кантилену на тій висоті тону, то при цьому використовується вже отримана форма руху різних м'язових груп. Стакато допомагає активізуванню дихальної функції, що забезпечує рівномірність виходу підкладного повітря, також оптимальний рівень сили звука на легато.

Відриваючий спів не допускає м'язових затискань і є відправною крапкою для правильного звукоутворення. Початковий уривчастий звук, переведений на протяжний звук, дає позитивний результат при формуванні необхідних якостей співацького звуку та кантилени.

Такі вправи є методом настройки голосів учнів на правильне звукоутворення.

Вправа 3.

Мета: збереження отриманого настрою гортані на різних голосних, тобто уміння вирівнювати голосні при зміні висоти тону.

Найкращі якості голосу проявляються при співі в близькій вокальній позиції, що контролюється відчуттям резонування маски. Важливе значення має спосіб артикуляції голосних: переднього (губного) та заднього (глоткового) укладу.

Для успішних занять співами необхідно створити благоприємні умови. Треба налагодити нормальну співацьку функцію, установити природну взаємодію між окремими органами, яка дозволить всьому голосовому апарату працювати з найменшим напруженням. Це досягається при вихованні вокальних навичок.

Розвиток голосів учнів залежить від того, наскільки правильно учні користуються голосом. У зв'язку з цим необхідно зупинитися на основних причинах, порушуючих нормальну роботу голосових органів.

На початковому етапі учні співають у будь якій теситурі: високій або низькій. Учні самостійно співають високі звуки зовсім не володіючи належними навичками. Зловживання верхніми нотами, форсування голосу порушують нормальну функцію голосових органів, викликають перенапруження і перевтомлення.

Успішність занять залежить від правильної їх організації. Щоб створити необхідний режим занять, необхідно враховувати фізіологічні особливості (вікові, індивідуальні).

Під час співу в активну роботу включаються всі органи, приймаючі участь в голосоутворенні. Недостатня або велика активність одних органів може спричинити перенапруження або порушення в роботі інших органів.

Співаки швидко стомлюються, тому режим занять повинен будуватися з урахуванням цієї особливості.

Заняття з учнями співами не повинні перевищувати 30 хвилин з перервами. До дітей слід підходити з особливою обережністю, враховуючи зростання голосових органів, слабкість м'язів, швидко стомленість нервової системи. Діти не можуть довго бути уважними та активними, тому вчителю слід змінювати види діяльності на уроці.

Учитель повинен пам'ятати, що всі зміни, які трапляються в організмі дитини, впливають на її голос. При деяких захворюваннях серця, легенів співати дітям не рекомендується. Голоси добре звучать тоді, коли співаки здорові, від цього залежить якість занять.